

UDK: 808.3

E'tibor MURODOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi
E-mail: murodovaetibor2111@gmail.com

NamDTU dotsenti P.Batirova taqrizi asosida

SOMATIK KOMPONENTLI FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING SEMANTIK- STRUKTUR XUSUSIYATLARINI TADQIQ ETISH

Аннотация

Mazkur maqola somatik komponentli frazeologik birliklarning semantik tuzilishini o'rganishga bag'ishlanadi. Frazeologik birliklar tilning semantik qatlamida nozik, lekin muhim o'rin tutadi. Somatik frazeologik birliklar esa inson tanasining turli qismlariga asoslanib, ijtimoiy, madaniy va psixologik aspektlarni aks ettiradi. Maqolada bunday birliklarning semantik tarkibi, ularning til va madaniyat bilan bog'liqligi, shuningdek, kontekstual o'zgarishlari tahlil qilinadi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida komponentli tahlil va kontekstual yondoshuvlar qo'llanilgan.

Kalit so'zlar: somatik frazeologik birliklar, semantik tahlil, komponentli tahlil, frazeologiya, tilshunoslik, kontekstual ma'no.

ИССЛЕДОВАНИЕ СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С СОМАТИЧЕСКИМ КОМПОНЕНТОМ

Аннотация

Данная статья посвящена исследованию семантической структуры фразеологических единиц с соматическим компонентом. Фразеологизмы играют важную роль в семантическом слое языка, а соматические фразеологизмы отражают социальные, культурные и психологические аспекты, основанные на частях человеческого тела. В статье анализируется семантический состав таких единиц, их связь с языком и культурой, а также контекстуальные изменения значений. В качестве методологии использованы компонентный анализ и контекстуальный подход.

Ключевые слова: соматические фразеологизмы, семантический анализ, компонентный анализ, фразеология, лингвистика, контекстуальное значение.

A STUDY OF THE SEMANTIC AND STRUCTURAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH SOMATIC COMPONENTS

Annotation

This article is devoted to the study of the semantic structure of somatic component-based phraseological units. Phraseological units play an essential role in the semantic layer of language, and somatic phraseological units reflect social, cultural, and psychological aspects based on the parts of the human body. The article examines the semantic composition of these units, their relationship with language and culture, as well as the contextual changes in their meanings. The research methodology employs component analysis and contextual approach.

Keywords: somatic phraseological units, semantic analysis, component analysis, phraseology, linguistics, contextual meaning.

Kirish. Frazeologiya tilshunoslikda tilning eng murakkab va boy qatlamlaridan biridir. Bu soha tilning bevosita kommunikativ funksiyalarini, o'ziga xos ifoda vositalarini o'rganish bilan birga, tilning tarixiy, madaniy va ijtimoiy o'zgarishlarini ham o'z ichiga oladi. Frazeologik birliklar tilning yadro elementlari sifatida so'z birikmalaridan tashkil topadi, ular biron bir vazifani o'zgarimas ma'noda bajaradi. Shuningdek, frazeologik birliklar tilning semantik qatlamini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Mazkur maqola somatik komponentli frazeologik birliklarning semantik tuzilmasini va ularning kontekstga qarab qanday o'zgarishini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda bunday frazeologik birliklarning asosiy semantik elementlari, ularning tarkibidagi o'zgarishlar va madaniyat bilan bog'liqligi tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Somatik komponentli frazeologik birliklar - bu frazeologik birliklar bo'lib, ular tarkibida tana a'zolari yoki ularning qismlarini ifodalovchi so'zlardan foydalaniladi. Bu birliklar nafaqat aniq ma'no, balki obrazli va metaforik ma'nolarni ham anglatadi. Somatik frazeologizmning semantik tuzilmasi, birinchi navbatda, tilshunoslikning kontekstual, ijtimoiy va madaniy jihatlariga mos ravishda shakllanadi.

Somatik frazeologik birliklar nafaqat tilni, balki til bilan bog'liq madaniy qadriyatlar va ijtimoiy munosabatlarni ham aks ettiradi. Ular xalqning dunyoqarashini, psixologik holatini, his-

tuyg'ularini, shuningdek, individual va jamoaviy tajribalarni tilga chiqaradi. O'zbek tilida, masalan, "yuragini qo'yib ishlamoq", "ko'zi ochiq", "tiliga ega bo'lmoq", "qo'lini uzatmoq" kabi frazeologik birliklar mavjud bo'lib, ular odamlarning ichki dunyosini, jamiyatdagi o'rmini, shuningdek, ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi.

Somatik komponentli frazeologik birliklarning semantik tuzilmasi tilshunoslikda juda katta ahamiyatga ega. Bu birliklar insonning ruhiy holatini, psixologik o'zgarishlarini, ijtimoiy ahvolini va madaniyatni aks ettiradi. Frazeologik birliklar odatda tasavvur va metafora orqali kengayadi, bu esa ularning semantik tuzilmasining murakkabligini va boyligini ta'minlaydi. Somatik komponentli frazeologizmning tarkibidagi tana a'zolari aniq bir ma'no beradi, lekin ular ko'pincha obrazli, metaforik yoki metonimiyalarga asoslangan ma'nolarni ham o'z ichiga oladi.

Somatik frazeologik birliklar tarkibida, ayniqsa, "ko'z", "yurak", "bosh", "til", "qo'l" kabi tana a'zolaridan foydalanish keng tarqalgan. Bu so'zlar nafaqat o'zining aniq ma'nosini bildiradi, balki yuqoridagi so'zlar tilning ko'plab semantik qatlamini tashkil etadi. Quyida bunday frazeologik birliklarning semantik tahlilini va ularning ijtimoiy hamda madaniy kontekstda qanday o'zgarishini ko'rib chiqamiz.

"Ko'z" komponenti. Ko'z frazeologik birliklarida kengayish va metaforik o'zgarishlar juda ko'p. Ko'pincha ko'z o'zining aniq ma'nosi bilan birga "e'tibor", "diqqat", "anglash", "o'ziga xos qarash" kabi ma'nolarni ham bildiradi.

Misollar: "Ko'zini ochmoq" - Bu frazeologizm, o'zining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosida, ko'rish yoki ko'zlarni ochishni bildiradi, lekin kengroq ma'noda bu "yangi haqiqatni anglash" yoki "yangi imkoniyatlarni ko'rish" degan ma'noni anglatadi. Masalan, "Yangi bilimlarni o'rganganingizda ko'zingiz ochiladi."

"Ko'zini yummoq" - Bu ibora, o'zining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosida, ko'zlarni yopishni anglatadi, lekin kengroq ma'noda bu "haqiqatni ko'rmaslik" yoki "yolg'on gapirish" ma'nosida ishlatiladi. Masalan, "Bu g'oyani ko'zini yumib qabul qilma."

Ko'z so'zi, o'zining obrazli ma'nolarida, ko'plab metaforik ifodalarga ega. Buning sababi, ko'z odamlarning dunyoqarashini aks ettiradi va til orqali insonlarning ichki holatini ifodalaydi. "Bosh" komponenti. Bosh so'zi, asosan, insonning ongli faoliyatini, fikr yuritishni va qaror qabul qilishni aks ettiruvchi frazeologik birliklarga asoslanadi. "Bosh" tarkibidagi frazeologizm esa uning aniq ma'nosi ko'pincha ma'lum bir harakat yoki holatni tasvirlaydi.

Misollar: "Boshini qoqmoq" - Boshini haqiqatan jarohatlashni anglatishdan ko'ra, bu frazeologizm "qiyinchilikka duch kelish", "muammo yoki shoshilinch vaziyatni boshdan kechirish" ma'nosini bildiradi. Masalan: "U ishini boshlashda boshini qoqdi, lekin oxirida muvaffaqiyatga erishdi."

"Boshini to'kmoq" - Bu ibora, aniq ma'noda "boshni pastga egmoq" bo'lsa-da, kengroq ma'noda "yordam so'rash" yoki "qarorlar qabul qilishda zaiflikni ko'rsatish" ma'nolarini bildiradi. "Boshini to'kib, o'zining xatolarini tan oldi."

Bosh so'zi, metaforik tarzda, ko'pincha insonning fikrini va mantiqiy qarorlarini aks ettiradi. Boshning "boshqaruv" funksiyasi tufayli, frazeologizm odamning ijtimoiy va psixologik holatini tasvirlanadi.

"Yurak" komponenti. Yurak so'zi, ko'plab frazeologik birliklarda, odamning his-tuyg'ulari, muhabbat, ishtiyoq va hislanishlarini aks ettiradi. ***"Yurak"*** so'zi frazeologizmlar tarkibida semantik kengayishlarga ega, chunki yurak insonning ichki dunyosini tasvirlaydigan birinchi vositadir.

Misollar: "Yuragini qo'yib ishlamoq" - Bu ibora, "to'liq ishtiyoq bilan ishlash" yoki "kuchli his-tuyg'u bilan harakat qilish" ma'nolarini bildiradi. Masalan: "U yuragini qo'yib ishlamoqda, chunki bu uning orzusi."

"Yuragi yorilib ketmoq" - Bu ibora odatda "ichki achchiqlik" yoki "hissiy stress"ni anglatadi. Masalan: "Uning yuragi yorilib ketdi, chunki uni haqiqatda xafa qilishgan."

Yurak so'zi, bir tomondan, fizik holatni tasvirlash orqali insonning ruhiy holatini ko'rsatadi, boshqa tomondan esa ko'pincha tuyg'ularni anglatadi. Bu frazeologik birliklarda, yurak odamning eng chuqur his-tuyg'ularini aks ettiradi.

Ushbu tadqiqotda komponentli tahlil va kontekstual yondoshuv asosiy metodologiyalar sifatida ishlatilgan. Komponentli tahlil - bu frazeologik birliklarning tarkibidagi so'zlar va ularning semantik komponentlarini o'rganish usulidir. Bu usul yordamida frazeologik birliklarning ma'nosi va uning tarkibidagi komponentlar, ayniqsa, somatik so'zlarning semantik roli aniqlanadi.

ADABIYOTLAR

1. Xo'jayeva, N.A. (2015). O'zbek tilining frazeologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti. 112–145-betlar.
2. Bahramov, I.R. (2017). Somatik frazeologik birliklar va ularning semantik xususiyatlari. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 56–98-betlar.
3. Shamsutdinov, R.S. (2019). Til va madaniyat: frazeologik birliklarning semantik tahlili. Toshkent: O'zbekiston matbuoti. 73–121-betlar.
4. Ibragimov, N.Q. (2021). Frazeologik birliklarning semantik rivoji. Toshkent: Akademiya nashriyoti. 64–110-betlar.
5. Salimova, L.M. (2020). Leksik va frazeologik tahlil metodlari. Moskva: Nauka. 89–134-betlar.
6. Rahmatullayev, Sh. (2008). O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'qituvchi. 15–47-betlar.
7. Yo'ldoshev, B.X. (2013). O'zbek tilida frazeologik birliklar semantikasi. Toshkent: Mumtoz so'z. 101–156-betlar.
8. Kunin, A.V. (1996). Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva: Vysshaya shkola. 182–245-pp.
9. Vinogradov, V.V. (1977). Izbrannye trudy. Leksikologiya i leksikografiya. Moskva: Nauka. 118–164-pp.
10. Teliya, V.N. (1996). Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. Moskva: Shkola "Yazyki russkoy kultury". 52–99-pp.
11. Maslova, V.A. (2001). Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya. 134–178-pp.
12. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press. pp. 25–68.
13. Gibbs, R.W. (1994). The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding. Cambridge: Cambridge University Press. pp. 211–256.
14. Kövecses, Z. (2010). Metaphor: A Practical Introduction (2nd ed.). Oxford: Oxford University Press. pp. 89–132.
15. Dobrovolskiy, D., & Piirainen, E. (2005). Figurative Language: Cross-Cultural and Cross-Linguistic Perspectives. Oxford: Elsevier. pp. 147–198.

Kontekstual yondoshuv esa frazeologik birliklarning ma'nosining o'zgarishini va ularning kontekstga qanday moslashishini o'rganishga qaratilgan. Bu usul frazeologik birliklarning tilshunoslikda qanday ishlashini va turli ijtimoiy kontekstlarda qanday ma'nolarni anglatishini aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, metafora, metonimiya, va stilistik vositalar kabi usullar orqali frazeologik birliklarning semantik o'zgarishlari va kengayishlari tahlil qilingan.

Natijalar va muhokama. Somatik komponentli frazeologik birliklarning semantikasidagi o'zgarishlar ko'pincha ijtimoiy va madaniy kontekstlarga bog'liq. Har bir frazeologizm faqatgina aniq tana a'zosi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, lekin ularning ma'nosi ko'pincha kontekstga qarab o'zgaradi.

Misol uchun: "Boshini chiqarish" iborasi dastlab aniq bir holatni, ya'ni boshni baland tutish yoki jismoniy jarohat olishni anglatgan bo'lsa, hozirda bu ibora ko'pincha "qiyinchiliklardan chiqish" yoki "muvaffaqiyatga erishish" ma'nosida ishlatiladi. Bu o'zgarish, tilning dinamik rivojlanishini va frazeologik birliklarning vaqt o'tishi bilan qanday yangi ma'no qatlamlarini qabul qilishini ko'rsatadi.

"Yurakni yo'qotmoq" iborasi ko'pincha "xayoliy va noaniq his-tuyg'ularni his qilish" yoki "muvaffaqiyatga erisha olmaslik" ma'nolarini anglatadi. Lekin ba'zi kontekstlarda bu "yurakdan" biror narsaning yo'qolganligi, ya'ni biror kishining o'zining asosiy ishtiyoqini yoki umidini yo'qotganligini bildiradi.

Boshqa somatik komponentli va ularning semantik o'zgarishlari. Boshqa somatik komponentli frazeologik birliklar ham ijtimoiy va psixologik holatlar bilan bog'liq semantik o'zgarishlarga ega. "Qo'l", "til", va "oyoqlar" kabi komponentlar ham ko'plab frazeologik birliklarda tasvirlangan bo'lib, ular nafaqat aniq tana qismlarini ifodalash, balki kengaygan ma'nolarni ham aks ettiradi.

"Qo'l uzatmoq" - Bu ibora yordam so'rashni bildiradi, biroq "qo'l uzatish" iborasi hozirgi kunda ko'pincha "berish" yoki "yordam ko'rsatish" ma'nolarida ishlatiladi.

"Tilini tiqmoq" - Bu frazeologizm, o'zining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosida, og'izni yopish yoki gapirmaslikni bildirsada, kengroq ma'noda bu "yolg'on gapirish" yoki "yashirish" ma'nosida ishlatiladi.

Xulosa. Somatik komponentli frazeologik birliklarning semantik tuzilmasi tilshunoslikda o'zining chuqur va ko'p qatlamli xususiyatlari bilan ajralib turadi. Bu birliklar tilning faqat grammatik yoki sintaktik tuzilishlarini emas, balki uning madaniy va psixologik jihatlarini ham aks ettiradi. Ular tilshunoslarning so'zning chuqur ma'nolarini o'rganishga, til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashga yordam beradi.

Frazeologik birliklarning semantik o'zgarishlari tilning rivojlanish jarayonlari va ijtimoiy-psixologik holatlar bilan bog'liq holda amalga oshadi. Ularning kontekstual o'zgarishlari, odamlarning madaniy, ijtimoiy va individual tajribalarini aks ettirishda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, somatik frazeologik birliklar tilning o'ziga xos va dinamik xususiyatlarini aniqlashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.